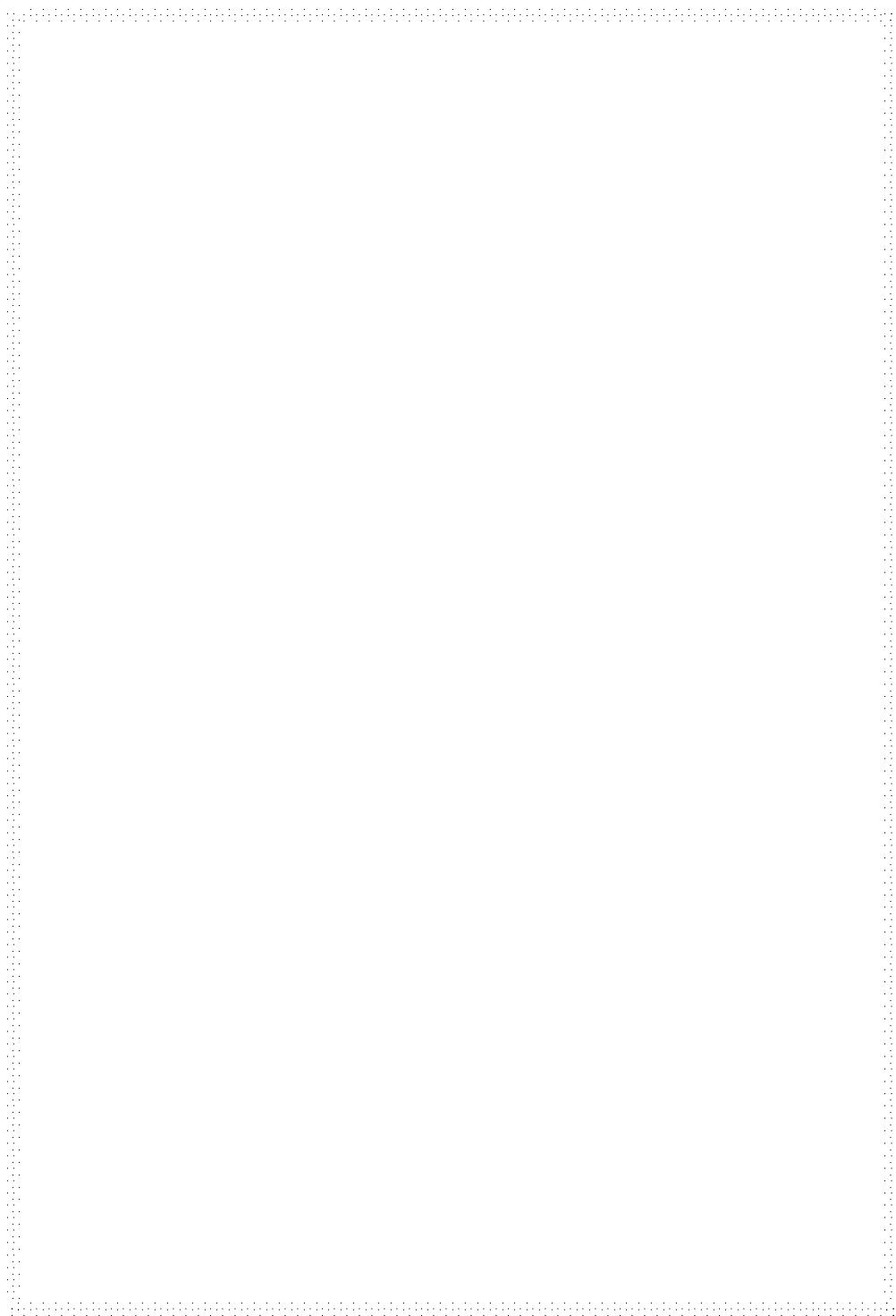
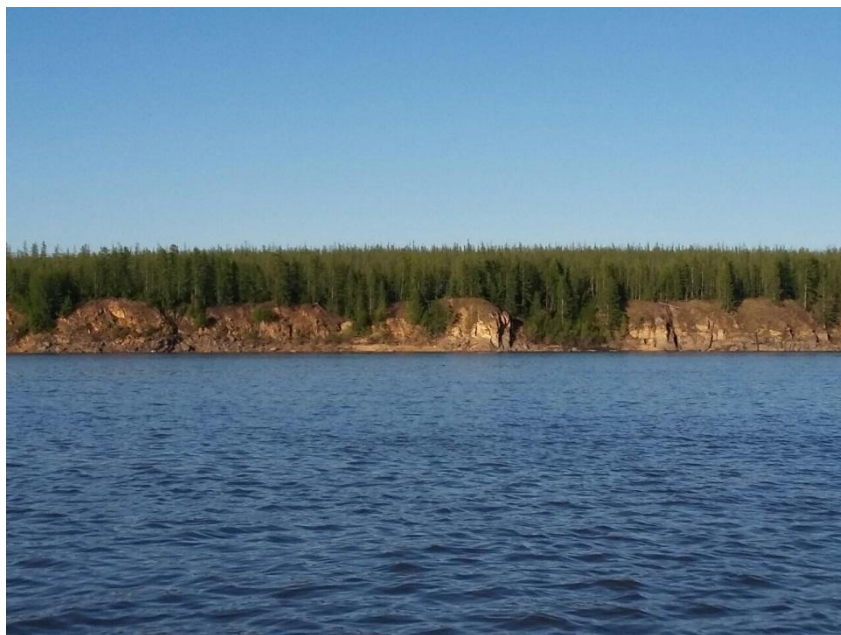

МБУӨТ «В.Н. Дохунаев аатынан Мунурдаах орто оскуолата»

Мунурдаах нэһилиэгин кэпсээннэрэ, үһүйээннэрэ, номохторо

Сыанааннаах, 2017 сыл

Кинигэ «Инникигэ харды» научно-практической конференция
чэрчитинэн табыста.

Хомуйан онордо: В.Н. Дохунаев аатынан Мунурдаах орто
оскулатын 8 кылаас үөрэнээччитэ Садовников Эльдар

Салайааччы: Кудрина Дария Петровна

Кинигэбэ Сыанааннаах олохтоохторун кэпсээннэрэ, үһүйээннэрэ,
номоторо киирдилэр.

Дохунаева Екатерина Алексеевна

Былыыр былыр биир эбээн эмээхсинэ олорбута эбитэ үһү. Ол кэмгэ, сайын, дьоннор бырдахтан наһаа эрэйдэнэллэр үһү, табалар энин тыыннара хааттаран өлөллөр эбит. Ону ол эмээхсин абаланан «сотору син биир иэстэһиэм» диэн тылламмыт. Сайыны быһа биир улахан баҕайы “мэнкэр” диэн ааттаах тирииннэн тигиллибит мөһөөччүгэр тыыннаахты бырдахтары тута-тута хаалаабыт. Сайыны быһа хаалаан-хаалаан баран, онтукайын наһаа күүскэ

баайан кэбиһэр. Кыһын, муус тонмутун кэнниттэн, ол муус үрдүгэр тэбиир, “дэ миигин билигин сизэн” диир... Эһиилги сайыныгар эбээннэр, биллэн турар, таба иитиитинэн дьарыктанар буоланнар, сиртэн сиргэ көһө сылдьан олороллор. Ол сылдьан арай биир сиргэ көрбүтэ - хамыйабын умнубут. Ол хамыйаҕа суох сатамат буолан биэрбит. Ол иһин биир уучабын ылан, хамыйах сиригэр төннөн истэбинэ, ынырык элбэх бырдах саба түспүт, таба охтон хаалбыт, бэйэтэ сатыы баран иһэн, сэнизтэ эстэн, бырдах хараҕар, айаҕар, кулгааҕар киирэн, ол эмээхсин өлөн хаалбыт. Ол иһин номох үөскээбит - «айылҕа айбытын, хаһан да атаҕастааман” диэн.

Бастыҥа диэн сиргэ, мин ийэм олорбут сирин күөлүн кытытыгар, атыһыт оҕотун унуоҕа баар эбит. Ол иин буоллаҕына, күрүөтэ наһаа сиздэрэйдик оноһуллубут эбит. Күрүөтүн хас муннугун аайы, хатынынан оноһуллубут ат төбөтө ойуулардаах эбит. Ол атыһыт оҕото хайдах манна кэлбитий диир буоллаха, манньк эбит.

Арай биирдэ Бастынанан Үөһээ Дьааны диэкиттэн атыһыт кэлэн иһэр эбит. Кэлэн иһэн биир сиргэ тохтоон көрбүтэ - наһаа элбэх, көбүс-көнө хатыннар тураллар эбит. Ол хатыннары көрөн баран, дэ «хата сүгэ угар оносторго үчүгэй хатыннар эбит” диэн, ырдыһытын ону кэртэрэ ыппыт. Онуоха дэ олохтоохтор “кэртэrimэ, аныы!” диэбиттэр. Атыһыт эппизтэ манньк буолбут: «Ол эһиги анныыгыт аттаннан ду, биэлэнэн ду миигин ситэрэ биллибэт, мин аһар киһибин” диэбит. Тиэнэн илдэ барбыт. Киэһэ кыһын наһаа түргэнник харанарар, борук-сорук буолуута баран истэхтэринэ, кэннилэригэр ат туйабын тыаһа иһилибит. Ону истэн баран, аҕатын кытта бииргэ сылдьар уон аҕыстаах атыһыт уола өйүн сүтэрэн кэбиспит. Уонна иккис ыалга нэһиилэ тыына тийэн баран, өлөн хаалбыт. Ол өлбүтүгэр атыһыт эппит үһү “дэ аныыылара диэн кырдык аттаах да, биэлээх да эбит, миигин ситтэ да ситтэ”. Уонна оҕолорун көмөн баран, ол кэрдибит хатыннарынан унуоҕун күрүөтүн уустаан-ураннаан онорбуттар үһү.

Мырсева Альбина Васильевна

Харытаан оџонньор

Уоспа ыарыыта турарын саџана. Харытаан диэн хос эһэм соџотоџун биир ньирэй оџону кытта хаалбыт. Ол балаџанна дьонноро өлбүтүн кэннэ, ньирэй оџо хаар гүһүөн иннинэ, сэттэ ыйдааџар хаалбыт эбит. Дьоннор үттэн хаалбыт илимнэриттэн аџалан сиэтэллэр үһү. Онтон дьонноро сытыйбыттарын кэнниттэн, ол оџоџо кыайан киирбэт буолбут. Сөмүйэтин сии сылдьан, уңуоџа тахсан өлбүт ол оџо. Хаар түспүтүн кэнниттэн, ол оџо бэйэтэ кыана сылдьар буолбут. Сэниэ соџус дьоннор эбит быһыылаах, ампаардарыгар дьоннор кэлэннэр, таһынан сылдьаннар, танастарын, баайдарын ылан бараллар эбит. Ол сылдьаннар, хаарга оџо атаџын суолун көрбүттэр. Манна оџо баар эбит диэн, ону ол оџо ампаарга киирбитин кэннэ, тутан ылбыттар. Ону ол тутан ылан баран, түннүгүнэн таһаарбыттар уонна уот үрдүнэн ылбыттар. Ол аџам аџата, мин эһэм. Бэйэтэ хойут айаџа түһэн өлбүт этэ. Айаџа атаџын өлөрбүт, онно хаана барбытыгар, Көстөкүүн оџонньору ыныттаран ылан эмтэппиттэр. Эмтээбит, үтүөрбүт. Уонна оџонньор “эрдэ турума, хаамыма” диэбитин истибэккэ, эрдэ туран үс хонон баран өлөн хаалбыт.

Никулина Мария Николаевна

Уруккуну-хойуккуну санаатахха

Мин Суордаах диэн сиргэ төрөөбүтүм. Сылгылар аска өйөммүтүнэн өлөн түһэллэр эбит үһ, ол иһин ааннаах диэн ааттаабыттар эбит. Былыр туох да аахан иһит- хомуос диэн суох этэ. Маһы, хатын ириитин туттабыт. Чааскы да суох, килиэби да өрбөккүн. Наар айылҕа аһа. Ардыгар алаады, ол билинни курдук сыата суох. Балык, кус, эт сыатыгар буһар. Бандыыттааһын сағана Суордаахха бассабыыктары үрүннэр өлөрбүт үһүлэр. Кынньаа диэн бассабыыктар атамааннарын уонна биир Болускун диэн оҕону өлөрбүттэр этэ. Ол Кынньаа диэн киһини Өлбөт оҕонньор диэн киһи уоттаабытыгар, атамаан төбөтө умайбатах үһү.

Бастаан онно олорооччулар биһиги - Соломовтар. Төрөппүттэrim Хорхос Ньюкулай уонна Маарыйа. Сивцев диэн албын милииссийэ үнсүүтүн түмүгэр буор босхо биир сыл устата үлэлиэхтээхтэрин тулуйаллар. Кулаактааһынна түбэһиннэрэн, иччитэх булуустарыгар көмүһү киистээбиттэрэ буолуо диэн мууһун кытта көрдөттөрөн эрэйдээбиттэрэ. Сыангааннаахха чааһынай дьиэ биир да суох буолааччы, наар балаҕан. Ол сағана ыарыы туран, дьон бөҕө өлөрө. Биир күнгэ хас да киһи сыппыттынан өлөөхтүүлэрэ. Дьиэбэ элбэх орон суох буоллаҕа дии, туора мээһэ нааралар. Тиитинэн оноһуллубут ороннор уонна таба сыарҕатын орон оностон, киллэрэн утуйаллар үһү. Онно сытан өлөллөр. Элбэх оҕо тулаайах хаалаахтаабыта. Биир дьаамаҕа көмөр үһүлэр. Хоргуйан да өлүү баара.

Новиков Гаврил Степанович

Оһоогун күөлүн үһүйээнэ

Биһигини, Аллайыаха туундаратыгар үлэ фронугар эн ааттаан сэрии сылларыгар Абый оройуонуттан эс киһини ыыппытара. Төһө да кураанах кэриэтэ ытахтаах буолларбыт Дружина, Абый тыатын иигэр быт - былахы курдук сыыс-буор иһигэр улаатан эрэр 20-чөлөөх оҥоҕо бары барыта сонун курдук көстөрө. Аччык санаабытын онон аралдьытынан айаммыт устата бэрт уруккуттан истэр олонхоҕо кэпсэнэр курдук бухатыыр дьахтары (эмээхсини) көрөр дьолломмутум. Кинини "Элээн" диэн ыныраллара. Кини дьыэтигэр хонон эрэ ааспыппыт. Кырдык да дьахтар диэн көрбөт эр киһилии быһыылааҕа-таһаалааҕа. Төһө да кырыйдар, аччыктаан олордор илиитин унуохтара модьута, тарбахтара суона, иниирдэрэ суоннара киһини сөхтөрөрө. Бэйэтэ дьахтарга үрдүк унуохтааҕа, сон-модьу куоластааҕа. Хара чаҕаанчактан халтырыйбыт сытыы, уоттаах харахтааҕа, кинини эдэр сааһыгар кырдык да боростуой, мөлтөх киһи толло көрөрө эбитэ буолуо. Манна хоно сыттаһпына 2 киһи киирэн кэлэн биһигини илдэ бардылар. Колхоз хонтуоратыгар тийбиппит нуучча бөҕөтө. Милиция лейтенана нуучча дьүһүннээх киһи, кэнники билбиппит Банщиков Кузьма эбит, ыраастык сахалыы: "Биһиги хайыылаахтары Абыйга үүрэн иһэбит. Эһиги бу Сенчиги уонна Мукуунканы кытта Харгытыырга дылы бараҕыт. Санаарҕааман, сыарҕаларыгар аҕысты ыттаахтар, булчут ыттар онон үчүгэйдик айанныаххыт. Ожогин күөлүн үчүгэйдик туораан", -диэн алгыы хаалла. Дьэ, эбит ээ, былыргы дьон уос номоҕор, үһүйэнигэр киирбит-аһын арааһынан, эмис балыгынан аҕыс улууска иһилибит, аат-суол аатырбыт, уоку-чуоку сураҕырбыт, эмис томороон балыгынан тоҕус улууска дорҕоон буолан дуораһыйбыт аарыма Оһоогун күөл. Арҕаа үрэхтэн илин диэки көрдөххө дьахтар харандааһынан хааһын супту тардан ойууламмытын курдук унуоргу маһа хара сурааһын эрэ буолан көстөр, соҕуруу өттө быйаннаах уулаах былыт тахсан иһэрин курдук сүүнэ

улахан тумлуан чахаланан турар. Хоту өттө дьахтар икки эмиийин курдук икки сүүнэ улахан таастар кэккэлэһэн тураллар.

Ол үрдүгэр өрө уһулу ойон тахсан икки ньыгыл хара таас бухатырдар Абый Аллайыха улууһугар алдьархай ааннаатабына абырыыр биһиги баарбыт диэбиттии халлааны одуулаан хантаһан тураллар. Хоту сир күөлэ халлаан сулуһугар тэннэнэр элбэх күөл эбэлээтэр-эбэтэ буолбут күөл былыргы көһүнэн 5 көс усталаах, 3 көс туоралаах Эбэ-Хаан нэлэһийэ сытар. Бу бэйэлээх күөл туох үһүйээн кэпсээннээх эбитий? Урукку үйэлэргэ Аан Ийэ Айылбаларыгар сүгүрүйэр эрдэхтэринэ кырдыга да Улуу Эбэ буолан сыттаҕа дии. Икки эбээн булчут кэлэн табаларын тааска аһатан сынньатаары тохтообуттар. Доҕоро отуутун отто хаабыт, биирэ уу баһа күөлгэ киирбит. Отууга хаалбыт киһи көрдөбүнэ күөл ортотун диэкиттэн сүүнэ улахан туох эрэ ууну сүгэн кэлэн иһэр үһү. Ону күөлүм иччитэ сырыттаҕа диэн одуулуу турбут, ол турдабына сүүнэ улахан оҕоос сордон биирдэ түллэс гыммыт да доҕорун ыйыстан кэбиспит. Онуоха биир манан табаны тутан күөл кытытыгар баайан кэбиспит уонна доҕорун ыйыстан кэбиспит уонна доҕорун иэстэһэр санаанан бултаһарга быһаарынан кэтэспит. Онтон эмиэ баарынны курдук күөл үөһүттэн ууну сүгэн тахсан кэлбитин өлөрбүт. Ол бултаабыт сордонун сынабын уңуоһун кэлин ураһа курдук туруорбут дьон бааллара эбитэ үһү. Ол сынаах аннынан уучаабынан баран иһэн уучах үрдүттэн тайабынан өрө уунан тийбиттэрэ үһү. 1952-1953 сыллардаахха Абый Аллайыха почтатын таһытыгар үлэлии сылдьан олохтоох Ураһалаах киһитэ "Хабды" диэн булчуту көрсөн бу үһүйээн туһунан ыйыппыппытыгар маннык кэпсээбитэ: - Былыр, техника суоһун сағана, Оһоогун күөлэ сайын киһи тыыннаах сылдыбат таас тыала түстэҕинэ күөс курдук оргуйан оһорор, кыһын тыал мууһу сиэркилэ курдук килэҕир гына хастаан кэбистэҕинэ куттанан күөл үрдүнэн кыһын түөрт атахтаах сылдыбат.

Билигин Полоуснай баар буолан эрэ дьаам суола оһоһулунна. Мин биир буурбалаах сылга капкааннарбын көрдүү эриэн хараннык сағана атынан таастар аттыларынан аһан иһэн ол оҕоос тийһин көрбүтүм. Сиргэ тимирэн, мин атабым эрэ устатын курдук хаалбыт этэ. Бүтүннүү кыһыл көнөбүнэн бүрүллэн сытара. Мин өбүгэлэрим үгэстэринэн былыргыны таарыйааччым суох, онон көрөн эрэ ааспытым.

Ол оџоос доџоро буолуо, биир атыыр тайах уулуу киирбитин төбөтүттэн хабан ситтэнэн өлө сыталларын булбуттар үһү. Тайах сордону кыайан соһон таһаарбатах, тобугар дылы бадараанна тобулу тирэммит, сордон тайаџы кыайан ууга киллэрбэтэх. Оттон сордон баар буола сылдыбыт үһүйээнэ кырдыга симыйата биллибэт. Ол эрэри тыала суохха мас хамсаабат диэбиккэ дылы, ол сордон баџар ханнык эрэ крокодил биийһэ-ууһа да буолуон сөп эбитэ дуу. Ол да иһин бултаабыт киһи дьон көрүүтүгэр таһааран туруордаџа. Сорох күөлэттэр ааттыын-суоллуун эмиз дьиктилэр. Муустаах Муора кытыытгар туундараџа Оџустаах, Буруолаах, Кугас диэн күөлэттэр бааллар. Оттон мин Сыанааннаах күөлүн хорон баран ол түгэџиттэн муостаах сылдыар төбө сүүһүн булбутум. Ол төбө икки муоһун төрдө харыстан ыраах ордуга. Оттон икки муоһун төбөтүн икки арда миэтэрэ курдук ынах дуу оџус дуу төбөтө этэ. Биһиги билинни сүөһүлэрбитигэр суона, уһуна ханан да тэннэммэт улахан этэ. Былыр хас үйэ иннинэ үөскээн сылдыбыт кыылар сыыйа өлөн бараннылар, ол тобохторо көстөн ааспыт буолуохтарын да сөп дии саныбын.

Полушкин Василий Гаврильевич

Көскөнньө ким этэй?

Күн сиригэр киһи биирдэ төрүүр. Ол биир төөрөөбүт олохпунт бэриллибит эрээтигэр, киһи барыта тэн үүт тураан үчүгэй олоххо олорон олобун түмүктээбэт. Сорох байан-тайан, эргитиилээх өйүн муудураһынан соччо кыйыылаах-хотуулаах үлэһит да буолбатар, кыраны да булбутун оруоттаах толкуйунан үс бүк үлүннэрэн, түөрт төгүл элбэтэн олобур туһанар, олобун онгостор.

Сорох төһө да тон маһы тобута тардар дохсун күүстэннэр, балтараа, икки киһи үлэлиир үлэтин тобута дайбыр дьорбоот үлэһит да буоллар, булбута барыта муор туор буолан иннигэр кэннигэр туга да суох күннээбиннэн, утарыннан сылдьан, кэннигэр хаалар кэнчээри ыччаты кэскиллээбэккэ, олобун моноон ол дойдуга айанныыр. Бу билигин ахтан-санаан ааһарга соруммут киһим, оҕо, кэргэн суох, дьыэ-уот тэриммэтэх, бу үөһэ ахтыбыт дьоммуттан иккистэрин ахсааныгар киирсэр киһи. Кинилэр түөрт бииргэ төөрөөбүттэр, икки кыыс, икки уол улааппыттар. Уолаттартан биирдэстэрэ эрдэ өлбүт. Онон Рязанский Александр Константинович – Көскөнньө, Маайака диэн эдьийдээх, Кэтириинэ диэн балтылаах этэ. Өлөксөөндүрү биир дойдулаахтара Көскөнньө диэн, ийэтэ, аҕата таптаан ааттаабыт ааттарынан ааттыллара, ыгыраллара. Көскөнньө үрдүк унуохтаах, толору көрүннээх, бухатырдыы мөссүөннээх, кылгас ньылабар суустээх, токур собуус сүһүөхтээх муруннаах, кизэн айахтаах, халын уостар, кыараҕас собуус төгурук сырдык харахтаах, чараас хаастар, күлтэччи кырыллыбыт ньолбуһактыгы төбөтө, суон моонньугар биир тэннини дэхситик холбоһор собуус халын санныгар холбоһоро. Үрдүк арҕаһынан нүксүччү туттан, улахан салбахтардаах толугу атаһын онно-манна кизэн-киэнник уурталаан, икки өттүнэн инэннэн, суон тарбахтарын кэтит ытыһын иһигэр токуучу тутан, кырылыах суон хараларынан оргууй аҕай иннинэн кириэсти дайбаан хаамара. Билсэр киһитин корүстэбинэ уһун сөрүөһүннэри дыбадытын ыртаччы тутан сонньуйан ааһара. Онтон билэр киһитигэр доһордуу тугу эрэ диэн көрүдүөстүк санаран, эбэтэр хоһооннуу дьүөрэ тылларынан тугу эмэ хоһуя этэн күллэрэрэ. Көскөнньөнү аар, анала дириллэрэ буолан баран, биирдэ көрбүт сылгытын, табатын төһө да үөр иһигэр сырыттаһарына, сыл да буолан баран көрдөбүнэ бу сылдыр диэн чуо ыйара эбэтэр олонхолоон долоһуттаһына, абааһытын, айыытын бухатырдарын уордайбыт-кыдыагырбыт ырыаларын ылаан доргуттаһына, сүһүмэхтээх эттэр этэн бардаһына, киһи иһитэр истиэх курдук буолара.

Хата ону кылгас, кыра ычалаах киһи буолан, дьон бэйэлэригэр тэннээбэт буолан, дьон бэйэлэригэр тэннээбэт буолан дуу, оччотооһу оҕо дьонтон уратылар сэргээбэт, сэнээрбэт этилэр. Кини олонхолуурун үгүс киһи билэр эрэри, бэл былыр, хас эмэ күнү быһа ытытлар холкуос мунһабар, кизһээ өттүгэр ытытлар культурнай сынньаланнарга олонхолоппокко, атын оҕонньоттортон көрдөһөн-ааттаһан олонхолотоллоро. Оттон кинини хаһан эмэ олонхо ырыатын ыллаталлара. Онон мин кинини аар-анала киһиннэн аахпат этим. Ол оннугар, мин санаабар маһы батары, ону өтөрү көтөр чобуо-чочур киһи буолбатабар эбии, дьон-киһи ортотугар дьоробойдук хоһууннук туттарга үөрэммэтэбэр эбии бэйэтин сэнэнэ саныыра эбитэ буолуо. Кэрдититигэр, тон-буору хойгуоннан охсууга, от-мас куруустааһыныгар киниэхэ тэннээх аҕыйаа эбитэ буолуо. Тура көтөбөр күүһүн боруобалаабыт суоҕа. Ол гынан баран эргин ыскылаатыгар оробуочайынан үлэлии сылдьан оччотооһу сэттэ уон киилэ ыйааһыннаах икки кууллаах бурдугу икки хоннобун анныгар кыбынан ыскылаакка кииллэрэрин, эбэтэр таһаарарын өйдүүр этим. Былыр өссө атыыр сылгы төбөтүн унуоһун илиилэринэн көбүлүттэн тутан “уна-ханас суолу ыйаллара уһу”. Ону үтүктэн хайылыгынан быһыллыбыт атыыр сылгы төбөтүн көбүлүттэн тутан: Суордаах суола, Хамса суола, Бастына суола, Диэлик суола, Мунурдаах суола, Үлэһи Балаһаннаах суола – диэн хас суолу ыйан бүтүүтүгэр тононоһун токурута аллара түһэрбэккэ илиитин көбүс көнөтүк тутан ылара, үргүлдьү, чолбон сулус, аранас сулус, үргэл диэн эмиэ ол курдук өрүтэ уунан ыйара. Онон илиитигэр кыанар киһи быһылааҕа. Ол да иһин эбитэ дуу эбэтэр оччотооһу дьон этэллэрин крдук сатаан туттубатыттан эбитэ дуу, тон буорга хойгуо өрүүтүн хайытара, эбэтэр салбаһын тоһутара. Сүгэни угун тоһутара аахсыллыбат, ардыгар өрүүтүн хайа охсуу, батаһын ойо таһайы да түбэлтэлэрэ тахсалыыра. Кыдама, кыраабыл, хотуур уга ахсаанна ылыллыбат итилэри киһи эрэ алдьатар тоһутар. Ол гынан баран кини тэрээһинин алдыаттаһына улаханлык хомойо барбыт дьүһүнэ суох буолара. Хата: «Бу нэһилиэк тэрээһини алдьатар да буолла» - диэн анаар дыбадытын ыртатан сонньууа турар буолара. Кими да кытта иирсэ, кыһыһыра сылдыбытын өйдөөбөппүн. Дьон да кэпсиригэр истибэт этим. Арай биридэ биир түбэлтэ туһунан бииргэ сылдыбыт, көрбүт дьон кэпсээбиттэрин истибитим. Оччолорго сир баайын көрдүүр экспедициялар холкуостан аттары эттэһэн уоона көлө көрөөчкүгэ киһини холкуоска дуогабардаһан сайын устата үлэлииллэрэ. Биир сайын Көскөнньөнү холкуосна уонча аттаан сахалыы билбэт тон нууччалары кытта ыппыт. Көскөнньө эмиэ нууччалыы кэл-бар диэни илии-тарбах эрэ көмөтүнэн өйдүүр. Арай начальниктара мөлтөхтүк сангарар буолан илии, атаһа, хараһа, тарбах көмөтүнэн быһаарсан, өйдөһөн айаннаабыттар.

Нууччалара уончака киһи эбит, уопсайа тахса аттаахтар. Хас да күн айаннаабыттар. Нууччалар ортолоругар биир саас ортолоох, үрдүк соҕус унуохтаах, суон соҕус эт ласха, ордуос-тынкый уодьуганнаах киһи баар эбит. Сотору-сотору ыыс-бурут тылынан үөхсөн бардыгынаталыыр. Бастаан Көскөнньө ону ол киһи кимиэхэ баргыһарын билбэт. Билбэтин да иһин хайыаҕай, уонча нуучча ортотуга нууччалыы билбэт, биир тылы сатаан аахпат

үөрэбэ суох соботох саха. Истэ-истэ истибэтэбэ, таайа-таайа таайбатаба буолан, билэ-билэ билбэтэх курдук сылдыбыт. Ол курдук төһө өр, сылдыахтара эбитэ буолла, бука таайдахха нуучча обургу дьулатабын куттуубун онгоһуннаабына биһиги киһибитигэр тугунан дьайар этэ, сутуругу баҕас ыаллардатара чуолкай эбитэ буолуо. Ону баара биирдэ, хонук сирдэригэр күнү быһа сил бирээн ардахха илийэн, халлаан халын былытынан лункурэн турар, эбиитин аттар илийбит түүлэригэр хойуу хараан бырдаба саба түһэн буолан сылгылар бырдабырбаан дьону үктү сахсыһан, үлтү сылатан санааларын алдыаппыт. Тохтоон аттары сыбыдахтаан, чугас чугас баайталаан хас да түптэлэри онортоот киһи сороҕо уот өттүнэн улахан биэдирэлэрэ уу баһан оллоонно оргута ыйыталаабыттар, сорох киһи балаакка туруоран түбүгүрбүт. Ол үлэлиир кэм устата били киннээх киһи уот аттыгар туран биэдирэлэри оргутаары бодуустатар. Көскөөннөҕө үөхсүү былаахсыһаах тугу эрэ санаран көбүөлүүр онтон киһитэ олох да ымыр гынан кини диэки кыһаллыбытынан кинэ холлубут кыахаламмыт нуучча Көскөөннөнү анныаһаабыт, ону тэйн биэрбитигэр бууса ынан кэлэ-кэлэ анныаһаабыт. Онтон Көскөөннө кыһыйа санаабыт да нууччаны көтөбөн ылан умайа турар уоту үрдүнэн бырабан ыппыт. “Оо, дьэ билигин көмөлөөн кырбыылара буолуо” - дии санаабыт Көскөөннө. Ону баара балаакка таһыгар малларын биир сиргэ мунһан бириһиэн таһаһынан саба турар дьон ортотуттан начальнигин саната, «ой да Александр молодец, правильник, самый сёп» - дэтэлээбиттэр. Сонтон ыла ол нуучча баара суоҕа билибэт, «эй дугар Александр» - диэн өрө тута сылдыар буолбут. Дьэ ол буолуо Көскөөннө киһиэхэ кыһыйран илиитин көтөхпүтүн бастагы уонна тиһэх түбэлтэлэрэ. Сааһын тухары төрөөбүт түөлбөтүтэн, Сыаганнаабын сыһытыттан сайын устата тэйн-тэлэһийэн сылдыбыта ол этэ. Тугу да үлэлээбэтэбинэ төһө-хачча төлөбүр буоларын. Ол да иһин олохун устата үп-харчы, танас-сап өттүнэн кырыымчыктык оморбута. Ол да гыннар санаатын түһэртэ этэ. Инники этэн ааспытым курдук, билсэр добоһторугар хоһоон тылынан санара оонньуура. Төһө да киһини баайынан, үбүнэн-аһынан, үөрэбинэн, үрдүк культуратынан, дуоһунаһынан сыаналанар кэмнэр буолбуттарын иһин, мин санаабар: киһи өйө-санаата, суобаһа ырааһа, чизинэй үлэтэ буолуохтаах, туохтааҕар да үрдүктүк сыаналанар хаачыстыба Ол сыанабыл биир туоһута бу Александр Константинович Рязанский – Көскөөннө төһө да кыһаллыбытын, аччыктаабытын, тонмутун иһин туора киһи ордугар суудуйбатаба. Атын киһи аһыттан көнгүлэ суох ытырым да аһы айаҕар укпатаба. Бэл сэрии сылларынсаһана тыаттан мас кэрдэн оһуһунан тиэйэ сылдьан аччыктаан сирэйэ тыһайа иһэ сылдьан, сүлүллэн бырабыллыбыт саһыл этин булан буһаран сииргэ тийиэр диэри. Кыраны да уоран илиитин кирдээх дууһатыгар хара мэни түһэриммэтэбэр биирдэ үтүө тылынан бэлиэтэммэтэбэ, биирдэ үтүө өйдөбүннүк анамматаба. Ол эрэри «өтөх төнүргэстээх – сурт кэриэстээх» - диэн былыргы саха өһүн хоһооно этэринии, кини кэриэстиир, өйдүүр саныыр киһи баар эбит. Ол Александр балыһын уола Новиков Константин Иванович кыра уолун Александр – диэн, таайын аатынан ааттаабытын астына биһирибин.

Манник баара

Мин 60 саасын ааспыт, абааһыны, танараны итэҕэйбэт, чуучуһу, сибиеһи көрбөтөх киһибин. Аҕам 93 сааһыгар бу дойдуттан барбыта. Кини абааһыны да, танараны да биллиммэтэ. «Абааһы да, танара да суох, баар диэн былыргы кэнэн дьону албынныллар», - диирэ. Ол гынан баран айылҕаҕа сыһыннаһы, уу, тыа булдун бултааһын абыычайдарын куруук харыстыра, сиргэ-дойдуга сыһыан суруллубатах сокуоннарын тутуһууга ытыктабыллаахтык сыһаннаһара уонна биһигини, эдэр дьону, үөрэтэрэ, сүбэлиирэ. Бэйэтэ уу, тыа булдун абыланар ыларбыт байанайдаах булчут этэ да, хаһан да наадыарын таһынан бултаан, өлөрөн буортулаабат буолара. Оннооҕор маһы мээһэ кэрдэн быраҕары сөбүлээбэт этэ. Соҕотох уолугар миэхэ куруук этэр, сүбэлиир буолара. «Туох да кэмнээх-кэрдиилээх, бүтэр-баранар, онон бэйэн наадыарын таһынан бултаабат, өлөрбөт, маһы-оту туһамат эрэри, мээһэ алдьатан сытыппат буол. Саха киһитин абыычайдарын тутуһар буол. Ону тутуспутум диэннин туох да куһаҕанна тиксизэн суоҕа», - диирэ. Кырдьык, булт абыычайдарын, суруллубатах сокуоннарын тутуспат буоллаахха, туох эрэ сэт-сэмэ баарын уон алта саастаахпар билэн турабын. Ол манник этэ.

Биһиги, аҕам уонна аҕам аҕатын кытта төрөөбүт эмээхсин кыһын кэргэнэ Корякин Николай Васильевичтыын – Уораанныын, үһүөммүт «Правда» холкуос сылгыһытарабыт. Холкуос кииниттэн уон көстөөх Хатыннаах учаастагар Таала күөл диэн учааскаҕа төрүүр сылгы биригээдэтин сайылатабыт. Сайылыкпытыгар аҕам аймахтара Болуускуттар от үлэтэ саҕаланыар диэри олороллор. Саас оҕонньоттор холкуоска балыктаан тонор бөгүрүөпкэ түһэрэллэр. Дьахталлар араас быстах үлэлэри толорсоллор. Дьэ ити курдук сайылаан олоробут. Аҕам хаһан да, булчут ааттааҕа ытгаах буолааччы. Бу кэмгэ Бастын диэн, моонньугар кэлтэйдии маһаннаах, намыһах соҕус, сонос хара ыттааҕа, Бастын саас аһаардаабыттан булка сылдыра. Ол иһин эбитэ дуу, булка олус дьобурдааҕа. Сыл хайа кэмигэр булка сылдыра эрэ буолбакка, бииргэ сылдыра иччитэ тугу бултаһарын, оттоһорун билэрэ. Күһүн, балаһан ыйыгар, «ыттык» саҕана тииннэ, куобахха олох кыһаммат, оттон кыһын тииннии таҕыстаахха, мас мутугар саһан олорор тиини үрэ-үрэ маска хаайан олорор буолара. Биир улахан туһата – саас чуурукта саҕана курунна үөрүттэн араһыт сылгыны булан көмөлөһөрө. Итиннэ барытыгар тус-туска куолаһынан үрэрэ. Улахан булду, эһэни эбэтэр тайаҕы үрэригэр, абарбыт-сатарбыт, кыһырыбыт-кырыгырыбыт курдук күүскэ, дорҕооннохтук үрэрэ. Тиини сүрүҥдүөбүтүт, тохтуу-тохтуу «ньон-ньон» диэн үрэрэ. Оттон быстан барбыт сылгыны улуйуу маарыннаах санарара. Саҕа төрөөбүт кулуннаах биз буоллаҕына, тэйиччи туран санарара. Ол ыппыт Ньюкулуйу кытта булка сылдьан олох иччи оностубута. Ханна да барбатаҕына, батыһа сылдыра буолбута. Бэл дьыҕа да, таһырдыа да олордоһунаатаҕын аттыгар кэлэн сытар буолара. Ол курдук сөбүлээн, иччилэрэн баран биир түбэлтэттэн олох аһыгар да чугаһаабат буолбуттаах. Саас курунна Ньюкулайдыын сылгыларбытын мэччитэ, кэтээн биэлэри төрөтө сырыттыбыт. Арай биир быллыттаах силбирээн күн Ньюкулай сылгы көрүнэ барарыгар, мин

үөртөн араһыт сылгыны көрдүү Бастыны илдэ бардым. Бэҕэһэ сылгы мэччийбит сиригэр курун систэн тардар кураанах суудаһын үрүйэ хотонугар киирэн , төрөөбүт бизни ытмы булбутун үүрэн аҕалан, үөрүгэр холбоон, балаакка чугаһыгар хааллартаатым. Уот оттунан, чаанньык оргуттан чэй иһэ олорон көрбүтүм – Ньюкулайым абына-табына хатан турар курунах мас быһыһынан хаамтаран күлүннэтэн иһэр. Онтон чугаһаан иһэн: «Ноххо, Бастыны тутан баай», - диэн обургутук хаһытаата, арай ыныыр иннигэр куп-кугас түүлээх тугу эрэ көтөхпүт. Өйдөөн көрбүтүм, атаҕар да кыайан турбат тыһы тугут. Чэйдии олорон Ньюкулай этэр: «Билигин дьыэбитигэр барыаһыт, онно тийһэн тугуппутун үүтү иһэрдэ үөрэтхипит. Аһы үөрэннэҕинэ, дьахталлар иитиэхтэрэ буоллаҕа». Дьыэбитигэр Ньюкулай кэргэнэ Дьэбдэ, мин ийэм Ааныка, аҕам аймахтара Дьэбдэ, Маарыйа, кинилэр ийэлэрэ тоҕус уончалаах Аана эмээхсин, кинилэр убайдарын кэргэнэ Маайа уонна алта-сэттэ алын кылааска үөрэнэр оҕолор бары биир чуора балаҕанна сайылаан олорбут. Уопсайа түөрт ыанар ынахтааһыт, эйиэнэ-миэнэ дьыэбэккэ, туох баарын барытын холбоон аһырыбыт. Онон үүт хаһан да хараабат этэ. Тайаһыт оҕотун эрбэдэйгэ уган, ыныырга ыйыы баайан, ыппытын батыһыннаран дьыэбитигэр кэллибит, ыппыт урут сылдьан кэллэҕинэ дьыэтэҕи дьонно эккэлиир, кутуругун кыйманнатар, үөрбүт курдук туттар буолара. Бу сырыыга олох кимнэхэ да чугаһаабакка, балаҕан кэннигэр талааха киирэн хаалла. Дьэ, дьоммут көрүү-истии, ордук оҕолор омоннуруу бөҕө буоллулар. Дьахталлар: «Оо, барахсаны даа, хантан тыыннаах хаалыай, тоҕо тутан моруулаатыгыт,» - диэн аһыны, сэмэлээһин быһаахсылаах тыл ыһыкталлар. Балаҕанна кииллэрэн, икки орон икки ардыгар, баттах мананаҕа сэбэһэ быанан моонньуттан былаан баайан туруоран, Ньюкулай ынах үүтүн ууга былаан ымдаан онорон иһэрдэн көрбүтүн испэтэ. Күннэри-түүннэри соппойор талах чумуктаах киил хамсатын айаҕыттан арааран буруолаппытынан остуолга уураат, иһиттээх ымдаантан омурда-омурда, тайаһын оҕотун хантата сытыаран айаҕар кутан көрдө да, эмиз дуоннааҕы испитэ биллибэтэ, үксүн тылынан төттөрү ньылбээн таһааран истэ. Дьыэҕэ кииллэриэхтээхпиттэн тугуппут ытыыра-соннуура сүрдэннэ. Адьас кыра оҕо ытыырыгар маарынныыр. Биһиги бастаан дьыэҕэ кэлибитигэр, чугас күөлгэ илим көрүнэ барбыт бириэмэтэ буолан, баччаанна диэри көстүбэтэх аҕам киирэн, тугуту көрөөт: «Бу эмиз киммит дьаабытай?» - диэн мин диэки көрө-көрө, ыйытта. Ону мин: «Ити бүгүн сылгы кэринэ сылдьан Ньюкулай булан аҕалла, ийэтэ күрэммит үһү,» - диэн сэмэлэнэртэн халбарытына суолкайдаатым. Онуоха Ньюкулайга эргиллэн: «Бу оҕолоох-уруулаах улахан киһи буолан бараннын тугун дьаабытай, моруулаама, өлөрөн кэбис. Хантан, хаһан аһаан иитиллэн тыыннаах айылҕа харамайын моруулаама», - диэтэ. Онуоха хата киһитэ : «Хата Хабыкка, бу мин тыһытын туттум, эн атыырын тут. Үөскэтиэхпит. Сиэхпит даҕаны. Аны кыһын дуу, эһиһил саас дуу, үөрэттэн, дуугалаан, сыарҕалаан Сыанааннаахха баран кэлиллиэ. Күнүнэн уон көскө аа-дьуо тийэр ини. Онтон кэлин улааттаһына, эргийэн да кэлэр ини,» - уһун синньигэс сирэһин кыараҕас балаҕан түннүгүн диэки мылаччы туттан, үрдүк сүһүөхтээх муннун таныытын биллэ биллибэт тарнаннатан, көбүстээх, сөн

соѳус куолаһынан санаран лобугурутан кэбистэ. Аҕам сөбүллэммэтэбинэ өрүү буоларын курдук, чинэс гынна, хайдах эрэ эбэлээхтик сонньуйан саннынан иэбэс гынна, кэлэйбиттии соыйан: «Оҕоҕо диэри ону-маны тыллаһангын. Бу үйэбэ аан дойду маар тайҕатыттан элбэхтэ хараттарбытым, элбэх отууга олорбутум. Ол тухары тутуохха да сөптөөх түгэnnэр син баар буолар этилэр. Ол тухары биирдэ да сананан көрбөтөбүм. Аны даҕаны күн өйбүнэн сылдьан, хара тыа кыылын тутан, моруулаан-эрэйдээн аан дойдуга айыыны онорбот буолуохтаахпын ». Тайахпыт оҕото ол түүн дьэ иһинээҕи дьону олох утуппатаҕа. Кини ытыыр, араастаан энэлийэр санатыттан уйулҕабыт көппүтэ. Кырдыаҕас Аана эмээхсин ыалдьар хараҕын сынгааҕа суох халпаак бэргэһэтинэн саба тардынан, саната суох имитэ олорор ынаҕын тириитин чиэппэрин ньилбигэр сотор-сотору туора быраҕан, икки чарчыласпыт тириилээх этэ бараммыт илиилэрин ытыһынан харахтарын сабыта тутта-тутта, тугу да санарбакка, имиитин кытта бодьуустаһара. Сарсыарда чэйдии олордохпунуна, аһыллан турар аанынан Бастын киирэн, араастаан орулуу-һааҕыны, быатын тардыалаһа турар тугукка чуо тийэн муннун, хараҕын сыллыы- сыллыы кутуругун куйманнатта. Биһиги билигин ытырыа, бултаһа диэн сэрэнэн, буйар санабытыгар кыһаллыбакка, ол курдук турбахтаан баран, ким да диэки көрбөккө, тахсан барда. Күнүһүгэр сылгыга сылдыа-сылдыа, түүнүгэр хоно кэллэхпинэ таһырдыа аһаҕас халлаан анныгар тугут санатыттан күрэнэн утуйарым. Тугугу араастаан аһата сатыыллара да, сатаан аһаабата. Хантан эрэ бытыылка булан, ынах үүтүн инчэбэй сарыынан эминньэхтээн эмнэрэн көрөллөрө, кыайан эмпэт. Оҕолор сана сиртэн бытыграабыт күөх оту ирдээн кииллэрэн, айаҕар уган көрөллөрө да, ыстаабат, сиэбэт. Ол курдук өйгө-санааҕа охсуллар энэлгэн курдук икки дуу, үс дуу хонукка түүннэри-күнүстэри тохтоло суох ыһытаан, орулаан, морууланан баран өлбүтэ. Ол тугут бастагы тутуллубутугар аҕам Ньюкулайга эппитин ылыммакка, өссө кыһыран турбутуттан, тугу да санарбатаҕа. Ол кэмнэ биһиги баар сирбититтэн үс көстөөх Баакыга олорор аҕам эдьийэ Маарыйа түһээтэбинэ, биир кырдыаҕас эмээхсин киирэн кэлбит. Арай эмээхсин бэркэ кыһырыбыт, кинэ-наара холлубут көрүүннээх, утары хайыспат, түннэри хайыһа сылдьан: «Эһиги күтүөккүт киһи бөҕө эбит, улаханньык хомотто, аны өтөрүнэн илиим күлүгүн көрдөрбөт буолуохтаахпын. Илиитинэн тутан да айаҕын ииттэрин көрүллүө. Иэстэбиллээх буолуо,» - диэн баран, тахсан барбыт. Маарыйа «Туох дыкти түүлүнтүһээтэмий» диэн куттана, дьаархана сылдыбыт. Биһиги тугут өлбүтүгэр «һуу» гына түстүбүт. Хайдах эрэ дууһабыт чэпчии түһэргэ дылы буолла. Бары барыта, тулалыр эйгэбит туох да буолбатаһын курдук чуумпура налыйда. Кэлэн иһэр сааскы сайынньыны саната, сыһа сир-дойду симэнэн истэ. Арай Бастынмыт хайдах эрэ урукку курдук сэргэхтик туттан эккэлээн, эйэргээбэт. Уруг хаһан да аттыттан арахсыбат Ньюкулайгар чугаһаабат, бииргэ сылдыбат буолбута. Оннооҕор күһүн ыттык саҕана быанан сиэтэн барбыта да, быатын моонньуттан туура тардан, төннөн кэлбитэ. Онтон биирдэ моонньун устубат гына таттаран, быалаан илдьэн, көстөн турар тайахха ыппыта, тайаҕы көрө-көрө барбакка, төннөн дьэитигэр кэлбитэ. Ол курдук иччи оностубут

Ньюкулайыттан хомойон, хоргутан арахсыбыта. Онтон биһигини кытта, атын да дьон уларыстахатарына, уруккутун курдук бултаан үөрэн, дьиэтээби дьонно өрө-сала көтөн кэлэрэ. Аҕам да, атын онно баар дьон да сөхпүттэрэ диэн, ол тугукка биирдэ да ымсыыра, баатыргыы, булт курдук көрбөккө, хата төттөрүтүн дьиэбэ киирэн аһыммыттыы, сытырҕаан, тумсун, хараҕын салаан тахсыбыта. Ыт даҕаны оннук аһынар, харыстыыр инистииннээх буоларын онно көрбүппүт. Ньюкулай ол кэнниттэн хас да сыллар усталарыгар тайах булка табыллыбат, түбэмпэт буолбута. Онтон үргүлдү үлэтигэр да табыллыбакка, сылгытыттан уурайан, холкуоска түүлээх бултааһыныгар сылдыбыта. Орбонньохтоох учаастагар олодохторуна алтатыгар сылдыар кыыстара, үс саастаах уоллара икки хонугунан быысаһан өлбүттэрэр. Ньюкулай кэргэнинээн Дьэбдьеэлиин баар эрэ икки оҕолоруттан илиилэрин соттубуттара. Ону кырдыаҕастар ол тайах тугутун моруулаан өлөрүү содула диэн кэпсэтэллэрэ. Онон айылҕа баайыгар олус харса суох баламаттык быһыыланар, баар эрэ диэн сирэ суох суудуйуу, аһары айылҕа сирин, абыычайын билиммэт буолуу иэстэбиллээх, охсуулаах буолар эбит быһыылаах этэ.

Садовников Николай Константинович

Урут, биһиги кыра эрдэхпитинэ, дьонно кэпсииллэрин өйдөөн хаалбыппын. Уостан уоска бэриллэн уларыбыта буолуон сөп. Ол курдук, биир куйаас сайын Сыһааннаахха хаһан да, ким да көрбөтөх көтөрө кэлэн икки биэни сизин барбыт үһү диэн сурах тилийэ көтөн дьон бөҕөнү соһуппута. Дьикти көтөрү Сортойо диэн ааттаах киһи билигин буор ылар сирдэригэр урут Кулуба балаҕана диэн баар этэ. Ол киһи көтөрү онно өлөрбүт эбит. Бу түбэлтэ хаһан буолбутун этэр кыах суох, ончу былыр буолуон сөп диэн сабаҕалыбын.

Чирков К.И. ойууннааһынын туһунан

Бу түбэлтэ 1929 сыл сааһыгар Мунгурдаах нэһилиэгэр Сис Күөлэ диэн сиргэ буолбута. Мин оччолорго 16 саастаахпын. Бу түөлбэ баай Жирков Иван(Молльой) олорор сирэ. Охоноос Слепцов уонна Степан Соломов(Тоботой) кыыл табаҕа бултаһа сырыттаختарына Тоботой урут бэйэтэ ииппит айатыгар эстэрбит. Ону бэрт эрэйинэн аҕалан баран, кэлэ-бара 15 көстөөх Тиингнээнниир анараа өттүгэр Арыылаах Күөлгэ Данил Черовы (Киэпчээни) табанан Чирков Көстөкүүнгэ ыыттылар. Киһибит сарсыарда аттанан баран, нөнгүө күн киэһэтигэр нэһиилэ эргийэн кэллэ. Ол киэһэ дьон сыарҕа тыаһын иһиллии турдаختарына, харанаҕа суол устун уһун от субуруйан кэлэн сүтэн хаалбыт. Ону истэн дьиэлээх кырдыаҕас Молльой: "Ээ, ол Көстөкүүн бэриэччитэ көһүннэҕэ. Оччоҕо чугаһаатахтара", - диэтэ. Кырдык айанныттар сотору бу киирэн кэллилэр. Оһолломмут Тоботой икки хонук хамсаабакка мастаах ырбалаах буута дүлүн курдук иһэн сытара. Кыыл таба айатын осхоро эстиитигэр тоһуннун диэн соруян кэрдиистиир үһүлэр. Онон уол эстэрэ түһээт, ыксалга тосту тардан ылбыт. Оттон кыылга тоһуннаҕына ордук охторуулаах буолуохтаах, ырба этигэр хаалан. Атын түбэлтэҕэ тостубакка туохха эбит иннэн түһэн хааллаҕына бааһа оһон мэхэйдэппэккэ куотар, өлөр. Данил Черов (Киэпчээн) дүнүрү туһунан бастаан киирэн, дьиэ хонсооччутугар-ат төбөтүгэр (билиннинэн танас көкөтүгэр) куурда ыйаан кэбистэ. Дүнүр кууруор дылы, сибигинэхэн кэпсэтэ-кэпсэтэ чэйдээтилэр. Атын ойууттар кыыралларыгар оһоҕу отуннарбат, харанаҕа мөхсөр идэлээхтэрэ. Оттон бу Көстөкүүн уоту харса суох отуннаар, сылгы тириитэ дэпсэтин (олбоҕун) тэлгэттэрэр. Бу дьиэ оччоттон муосталааҕа, баайдар буолан. Ойуун кутура-кутура онуманы толотторор, көрдөһөр, тылынан этэн тохтотор. Ол сылдыан: "Үс тооромос сиикэй эти уокка быраҕын эрэ", - диэтэ. Эттэрэ сырдыгынаан эрдэхтэринэ, оһох арҕаатыгар тийэн дүнүрүгэр охсон (көтүтэн) ылар уонна уот иннигэр кэлэн көрдөрбүтүнэн туран ситэлээн кэбистэ. Онтон мас чааскыны бэлэмнэтэр уонна уол төбөтүн, атаһын бааһын арыттарар. Бааһы айаҕынан оборо-оборо кытыйа-чааскыга силлээн, тоҕон испитэ, өһөх хаан иһит ортотунан буолбута. Онтон сүрдээх улаханлык үс төгүл

хаһыра түһэт, үстэ дүнүрүн ньиргирдээхтик охсон, уол бааһыттан хааннаах мас кэрчигин көтүтэн дүнүргэ "лас" гына түһэрэр. Ону көрбүппүт, ырбаҕа баайыллыбыт быалын (оччолорго иһиир) кытта сылдыар. Ол маһы: "Ыраас танаска суулан уурун", - диэтэ. Дьэ онтон туойуута эбии сүрдэннэ. "Тимирэ кыаттарбат буолла быһыылаах". - диэн сангата иһиллэр. Онтон биирдэ: "О... о кыайбатым, кыайбатым!" - диэх курдук кылынаат, дүнүрүн үрүт үөһэ күүскэ-күүскэ охсуталаан, баастаах атахха тийэн эргичийбэхтээтэ, тонхонноото, дүнүрүнэн дугдуруйбахтаата да, арай көрдөхпүтүнэ мохсоҕол курдук оноһуулаах, биилээх тимир (ырба) дүнүрүгэ "лис" гына түстэ. Маны эмиз танаска суулатаан уурдарда. Ыарыһах уолбут Тоботой Ыстапаан буоллабына тутта, аргыйы аҕай төбөтүн өндөтөн оронугар олорто. "Һуу бу хайдаһый-хайдаһый түһээтим дуу", - диэтэ сирэйин-хараһын имэриннэ. Урут ньуосканан эрэ иһэр бэйэтэ, куруускаҕа үүт биэрбиттэрин иһэн кэбистэ. Аны ойууммут: "Биир манньыатта аҕалын эрэ". - диэтэ. Манньыат баҕас баар ыла, ону биэрбиттэригэр уол төбөтүн оройугар уурда уонна: "Мань күүскэ ыга баттаа, тут уонна баастаах атаххын чиккэччи соҕус тэг", - диэтэ уолга. Ыстапаан итинник туттан олортобуна манньыат атаһын тилэһинэн кэлэн түстэ. Онуоха уол: "Көр эрэ, хайдах кэлбитэ барыта этим иһинэн сүһүөхтэрбин кычыгылатан ааста ээ", - диэтэ. Онтон уолу атахтарын оронтон түһэттэрэн, чокоччу олордон баран, уолга иннинэн туран, дүнүрүн охсо-охсо, кэннинэн хаамта. Уол туран батыһа хаампытынан барда. Киһи барыта соһуйда, сөхтө, куттаныахтааҕар санааргыы олорор аймахтара, атын да дьон күлсүбүттэрэ да баара. Ол сылдьан ойууммут аны: "Эмэһинэн киһитэ онорун харыал(мачыык) саҕа гына", - диэбитигэр, Мучумаан Ньюкулай оноро охсон, оһох состуогар туруорда. Онуоха ойуун туойа-туойа, "эмэх киһи" үрдүнэн дүнүрүнэн далбаабытыгар - эмэгэппит оһох үөлэһинэн таһырдыа "сус" гынан, көтөн хаалла. Онтон: "Үөһэ дабайан көрүөм", - диэн туойда. Онно былаайаһынан үстэ бүүрүгэр анньымытыгар, омурда үллэс-үллэс гынаат, муус толону иһиирэн бытарытта. Олор чыычаах сымыытын аңарын саҕа улаханнаах этилэр. Биһиги эдэрдэр онтон ылан ытыспытыгар уурбуппун, хаар булкаастаах муус сотору уулан хаалбыта. Бүтэһигэр уолга: "Бааһын хайаҕаһыгар туоста укта сырыт, оччоҕо иринэриэ суоҕа, сотору оһуо", - диэн сүбэлээбитэ.

Курчана.

Сыанааннаахха арагаска көмүллүбүт киһи баар. Курчана диэн ааттаах киһи. Эбээн тылыттан киирбит тыл буолуо диэн сабажалыбын. «Эргэ дайды» диэн мантан чугас сиргэ. Бүтэй маһы көндөйдүү хаһаннар, хоруоп онорбуттар. Үс сиригэн төгүрүччү эргитэн баран, ылан тардан кэбиспиттэр. Манна сыт диэбит курдук, хоруоп онорон, арнастаан кэбиспиттэр. Бу киһи маннаабы киһи эбит. Үрдүк унуохтаах, модьу күүстээх киһи эбит. Мээнэ киһи өлбүт киһини сүгэн барбат... Кини кыанар буоллаҕа ди. Ол Хотугтан төрүттээх киһи. Балта кэргэн тахсан, илин муораҕа барбыт-Охотскай муораҕа. Илдьэ барбыт киһи, ол дойдуга киһитэ буолуо. Онтон кэргэн тахсан төттөрү кэлэн, дыанна ыллараан өлөн хаалбыт үһү. Дьан диэн улахан ыарыы - хара уоспа. Ону буоллаҕына, ким да эйиэхэ тиксэрэр киһи суох, эбэтэр хайдах эмит кэлэн, бэйэбит ылыҥ диэбиттэр. Ону дьэ кэлэн Курчанаҕа этэр буоллахтара, «балтын суох буолбут» диэн. Ону хайа киһи аҕалыай, ханнык эрэ Охотскай муораттан. Бу убайа ону истэн, онно барбыт. Тийибитэ, ыйбыттар, дьахтары таныннарбыттар, хайаабыттар эбит. Уонна тонорон кэбиһэллэр эбит. Кыһын эбит, саас буолуон иннинэ. Курчана барытын суулаабыт танаастарыгар ылан, санныгар быраҕан хаама турбут. Бу киһи салааскалаах эрэ эбит уонна бүттэ. Саас кэлэн эрэр кэмнэрэ эбит, күн табыстаҕына, бу киһи сынньанар ингин үһү. Күн диэки хайыһыннаран туруоран кэбиһэр эбит хаарга. Уонна Хотугу Муустаах муораҕа илдьиэхтээх. Урут онтон төрүттэх дьоннор эбит. Онно муора бэтэрээ өттүгэр эмиз кыра сис баар буолар үһү. Ол онно мууһу хаһан, дьиз оһоһуллубут курдук, онно олордон кэбиспит. Олордон кэбиһэллэр эбит, туруорбаттар. Ону ол курдук хаалларан кэбиһэллэр. Киһи онтон дьизитигэр төннөн кэлэр, дьоннор ыйыталлар. «Тириэрдэн, миэстэтигэр иллэн кэллим» диир. Ол Курчана диэн киһи балтын инник илдьэн кэлбит, ону билигин да үһүйээн курдук сылдьар. Курчана бэйэтэ кэргэннээх, үс оҕолоох киһи диэн кэпсииллэр. Уола дуу, сиэнэ дуу Баһаат диэн баар эбитэ үһү. Баһаат күөлэ диэн Сыанааннаахтан чугас күөл баар.

Бу чяхчы буолбут быһылааны элбэх киһи билэрэ, өйдүүрэ буолуо дии саныбын. Эрээри атыннык кэпсииллэрин, уостан-уоска бэриллэн уларыян тарҕанарын истэбин. Мин бэйэм хайдах буолбутун өйдүүрбүнэн сэлэргээн көрүүм. Ол курдук мин оччолорго эдэр этим. Эргэ Мунурдаах диэн күөлгэ суол кырыгынан былыр дыон балаҕанга олохсуйан тэринэн ололбуттара. Ол кэмнэ

“хаайыылаахтар куоппуттар үһү” диэни истэн дыон тэйиэс, фермаҕа куотан биэрбиттэр. Онтон оҕонньордоох эмээхсин (дьинэ бу кэмнэ кинилэр биэс уончаларыттан тахсыбыттара буолуо, оччотообута биһиги сааһырбыт дыону барыларын оҕонньор-эмээхсин диирбит) «биһигиттэн туохпутун ыаллар үһүө диэн дьиэлэриттэн көспөтөхтөр. Бу саҕана соботох уоллара Сяганнаахха биһигини кытта баара. Кэлин истибиппит хаайыылаахтар үрэҕинэн кэлэннэр, оҕонньор быһытын көрө сырыттаҕына албыннааннар, дьиэтигэр кэлсибиттэр. Айанга сылдьар дыону эмээхсиннээх оҕонньор, саха омок сизэрин быһыгынан, ас арааһын таһааран аһатан, сынньаппыттар. Онтон «дьонноох сиргэ суоллаан» диибиттэрин оҕонньор фермаҕа суоллаан истэҕинэ саанан ытан өлөрбүттэр үһү. Дьиэҕэ киирэн эмээхсини атаҕастаан, кырбаан, эттээн дьаабыламмыттарын кэлин истибиппит. Бу киһи кулгааҕар сатаан киирбэт быһылаан буолбутун дыон-сэргэ соһуйан дыксиммиттэрэ. Айылҕа тымныйбыт, үрэх тонмут кэмэ буолан күрүөйэхтэри муус үрдүнэн табалаах сыарҕанан суоллаан, Бартеньев диэн милиция начаалынньыга, үрэх устун аллараа түһэн иһэллэрин туппуттар. Кэпсээннэринэн, өлөрүөхсүттэр саанан ыта сатыыллара да, сатаан эстибэт үһү. Ол курдук кэлиэйтэлээн, сыарҕаҕа баайан дэриэбинэҕэ аҕалыбыттар. Билигин даҕаны харахпар субу көстөр, таһаҕа суох уулуссаҕа сүүрэн тахсан көрбүппүн. Дыон бөҕө таһырдыа тахсан ол дыону көрөллөрүн, уолларыгар, Сизэньэҕэ, кинилэри таһыйтара сатыылларын, ону ол биир киһи төрүт таба таһыйтарбатын өйдүүбүн. Бу буолбут түбэлтэ олохтоохтор сүрэхтэригэр хатанан хаалбыта буолуо дии саныбын, киһи аатыттан тахсыбыт дыон итинник быһыланнахтара буолуо. Ол хаайыылаахтар сытан көмүс хостоон ололбут баазалара билигин да баар. Сизэньэ, кэнники дыонун хаартыскатын (ол саҕана хантан булбута буолла?) ололбут сирдэригэр ыйаабыт дииллэрэ.

Иһинээбитэ

1. Дохунаева Екатерина Алексеевна.....4
2. Мыреева Альбина Васильевна.....5
3. Никулина Мария Николаевна.....6
4. Новиков Гаврил Степанович7
5. Полушкин Василий Гаврильевич.....10
6. Садовников Николай Константинович16
7. Старостин Егор Гаврильевич.....17
8. Стручков Николай Гаврильевич..... 19
9. Чирков Николай Константинович.....20